

İBN ÂBİDÎN'İN *REDDÜ'L-MUHTÂR* İSİMLİ ESERİNDE DEVLET BAŞKANI TASAVVURU

Emrullah AYGÜN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
emrullahaygun@outlook.com
0000-0001-6297-3607

Öz

İslam siyaset düşüncesinin temel kaynaklarının başında fıkıh eserleri bulunmaktadır. Nitekim fūrū-ı fıkıh eserleri ve fıkıh literatürünün diğer türlerinden olan ahkâm-ı sultâniyye, harâc, emvâl, siyaset-i şer'îyye gibi eserlerde başlı başına bir siyaset düşüncesi ve dolayısıyla devlet başkanı tasavvuru ortaya koyulmaktadır. Esasında şer'î hitaba dayanan fıkıh ilmi devlet kontrolünden bağımsız olarak, bir yasa oluşturma kaygısı olmaksızın sivil hukukçular (fukahâ) tarafından ele alınarak geliştirilmiştir. Fıkıhın bu hususi teşekkül biçiminden dolayı fıkıh eserlerinde siyaset ve devlet tasavvurunun gelişmediği şeklinde yanlış bir kanaat ortaya çıkmıştır. Bu kanaatin yanlışlığını gösteren olgu ise hemen tüm fıkıh eserlerinin birçok bölümünün satır aralarında siyaset düşüncesi ve devlet başkanlığına dair anlatımların bulunması ve çoğu fikhî meselenin devlet başkanıyla ilintili olarak ele alınmasıdır. Bu çalışmanın amacı, son dönemin önemli hanefî fakihlerinden İbn Âbidîn'in (ö. 1836) fıkıh faaliyeti içerisinde değindiği devlet başkanı tasavvurunu, onun en önemli eserlerinden biri olan *Reddû'l-muhtâr* çerçevesinde ele almak-

tır. Bu minvalde çalışmamızın ana temasını *Reddü'l-muhtâr* bağlamında fûrû fıkıh eserlerinde devlet başkanı tasavvuru oluşturmaktadır. Çalışmamızda, *Reddü'l-muhtâr*'da daha tafsilatlı değerlendirmelere konu olabilecek İslam siyaset düşüncesine dair hususlardan bir kısmı, sınırlı bir katkı olması amacıyla ele alınacaktır. Böylece ahkâm-ı sultaniye literatürü dışındaki fûrû fıkıh eserlerinin de İslam siyaset düşüncesinin önemli birer kaynağı olduğu iddiası temellen-
dirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Siyaset, Devlet Başkanı, İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*

GİRİŞ

Fıkıh, temelde nasslara dayanmakla birlikte, resmi bir yasama organı tarafından değil, sivil hukukçuların (fukahâ) devlet kontrolünden bağımsız olarak geliştirdiği bir müessesedir. Fıkıhın bu gelişim ve teşekkül biçiminden dolayı fıkıh eserlerinde kamu hukuku ve siyaset düşüncesinin gelişmediği şeklinde bir kanı oluşmuştur.¹ Emevî hükümdarı Muâviye'den (ö. 680) itibaren hilafetin saltanata dönüşerek hukukiliğin göz ardı edilmesi, bundan dolayı fukahânın kamu yönetimi ve siyasete ilişkin konularla ilgilenmekten geri durması bu durumun sebebi olarak gösterilmektedir.² Buna rağmen hemen tüm fıkıh eserlerinin çeşitli bablarında İslam siyaset düşüncesi ve devlet başkanlığına dair anlatımlar bulunmakta ve ibâdât bahisleri dâhil birçok fikhî mesele doğrudan veya dolaylı halde devlet başkanıyla alakalı olarak ele alınmaktadır. Çalışmamız içeri-
sindeki bölümlerde bunun birçok örneği verilmiştir.

Devlet başkanının reaya (yönetimi altında bulunan insan topluluğu) ile ilişkileri dâhil olmak üzere tüm amelleri şerî hükme konu olur. Bu nedenle şerî hükümleri ele alan fıkıh eserlerinde devlet başkanı olacak kişide bulunması gereken şartlar ele alınarak bunlar arasında Müslüman olmak, adalet, kifayet ve ilim sahibi olmak gibi özellikler zikredilir. Gereken şartları taşıyan devlet başkanı adayı ile reayanın temsilcisi olan ehl-i hal ve akd arasında bey'at adı verilen bir akit yapıldığı varsayılır. İktidara gelmenin bir diğer meşru yolu ise devlet başkanının veliahd tayin edilme (istihlâf) yoluyla seçilmesidir. Meşru bir devlet başkanının bulunmadığı dönemde kahren/tegallüben (askeri/politik güce dayanarak) iktidarın ele

1 Bkz. Adnan Koşum, "İslâm Kamu Hukuku Alanına İlişkin Klasik Literatürün Azlığı Üzerine Mülâhazalar," *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunûn İlahiyat]* 18 (2008): 131; Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, "İslâm Kamu Hukuku ve Siyasi Düşüncesinde Veliahd Tayini ve İstihlaf (Kaynak ve Tarihî Süreç Eleştirisi)," *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 7 (1997): 231-232.

2 Ahmet Yaman, "Siyaset-Hukuk İlişkisi Bağlamında Ebû Hanîfe Dönemi", *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/1-2 (Ebû Hanîfe Özel Sayısı) (2002): 274.

geçirilmesi durumunda da bu şartların mümkün oldukça yerine getirilmesi beklenir. Bunun yanında fıkıh eserlerinde devlet başkanının gerekliliği, sahip olması gereken vasıflar, görevleri, hakları ve sorumluluklarına dair geniş çerçeve çizilmektedir. Aynı zamanda bu literatür devlet başkanına itaat ve muhalefet durumlarını ele alırken irtidat, fisk, cevr (zulüm) ve fitne gibi İslam siyaset düşüncesinin bazı temel kavramlarına başvurur. Bu kavramlar etrafında konuyu ele alan ulema, meşruiyetini kaybeden devlet başkanını hal' etme yetkisini ilke olarak ehl-i hal ve akde verir.³

İslam siyaset düşüncesinin temel konularından olan devlet başkanı (imam) meselesi daha çok kalam kitaplarının imamet bölümlerinde ele alınmış olmakla birlikte, söz konusu bölümler genellikle Şia mezhebinin bu konudaki yaklaşımına bir reddiye mahiyetinde yazılmıştır. Bununla birlikte fûrû fıkıh eserlerinde de imam/halife üzerinde hassasiyetle durulmakta, bu kimsenin sahip olması gereken vasıflar, görev, yetki ve sorumlulukları ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. İlk örneklerini Mâverdi, Ferrâ, ve İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî gibi âlimlerde gördüğümüz ve esas itibarıyla fûrû fıkıh literatürüne dayanan ahkâm-ı sultâniye türü eserlerde devlet başkanlığının elde edilmesi, reaya ile ilgili hükümler, gayrimüslimlerle ilişkiler, şûrâ ve istihlâf⁴ gibi konular üzerinde hassasiyetle durulmakta, devlet başkanının sahip olması gereken vasıflar ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır. Dolayısıyla söz konusu fıkıh eserleri devlet başkanına doğrudan veya dolaylı atıf yapan meseleler içerdiği için İslam siyaset düşüncesinin bir kaynağı olarak çalışma konusu edilmelidir.⁵

İslam tarihinde devlet başkanlığı kurumunun ilk temsilcileri olan Hz. Peygamber ve râşid halifelerin bu sıfatla icra ettikleri uygulamalar, sonraki dönemler için mihver konuma sahip olmuştur. Diğer taraftan zamanla, ilk dönemlerde örnekleri görülmeyen ve hakkında bir tecrübeye sahip olunmayan kamu meseleleriyle karşılaşılması durumunda veya geçmişte örneği olup ancak fark-

3 Özgür Kavak, "Hal', İstifa ve İhtilal: İslam Devletlerinde İktidarın El Değiştirmesi Üzerine Bazı Tespitler," *Dîvân (Dergi)* XXIV/47 (Şubat 2019): 143-145.

4 İstihlâf: İş başındaki devlet başkanının sağlığında veya ölümünden sonra olacak şekilde yerine bir başka kişiyi bırakması. Bkz. Mehmet Âkif Aydın, "İstihlâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 23: 337-339.

5 Özgür Kavak, "İslam Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Fûrû-ı Fıkıh Metinleri," *İslam Siyaset Düşüncesi; Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan*, ed. Lütfi Sunar - Özgür Kavak (Ankara: İLEM, 2018): 266-267.

lı anlaşılıp yorumlanmak durumunda kalınması, sonraki ulemâyı devlet başkanlığı kurumuna dair yeni tanım ve çözümler üretmeye sevk etmiştir. İslam siyaset düşüncesinde merkezi konuma sahip olan devlet başkanının hangi hak ve yetkilere sahip olduğu veya sorumluluklarının neler olduğu meselesinde de bu bağlamda farklı görüşler ortaya çıkmıştır.⁶

Çalışmanın amacı son dönemin önemli Hanefî fakihlerinden olan İbn Âbidîn'in (ö. 1836) fikhî çalışmaları içerisinde yer alan Devlet başkanı tasavvurunu ele almaktır. Çalışma, birçok eseri bulunan müellifin Hanefî muhitinde en çok itibar gören kapsamlı eseri *Reddül-muhtâr* ile sınırlı tutulmuştur. Dolayısıyla çalışmamızın ana temasını İbn Âbidîn'in *Reddül-muhtâr* isimli eseri özelinde, fûrû fıkıh literatüründe devlet başkanı tasavvuru oluşturmaktadır. Merkeze aldığımız bu eser Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî'nin (ö. 1598) *Tenvîru'l-ebâr* adlı eserine Haskefî'nin (ö. 1677) *ed-Dürri'l-muhtâr* adıyla kaleme aldığı şerhin haşiyesi mahiyetinde olduğu için çalışmamızda yeri geldikçe Timurtâşî ve Haskefî'nin de devlet başkanına dair görüşlerine atıflar yapılmıştır. Bu çalışma ile ahkâm-ı sultâniyye türü dışındaki fûrû fıkıh eserlerini de İslam siyaset düşüncesinin önemli bir kaynağı olduğu iddiasının temellendirilmesi hedeflenmiştir.

İBN ÂBİDİN VE DÖNEMİ

Son dönemin önde gelen Hanefî fakihlerinden biri olan Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz İbn Âbidîn 1784 (h.1198) yılında Şam'da doğdu. Babaannesi *Hulâsatü'l-eser* müellifi Muhibbî'nin kızıdır. Zühd ve takvâsından dolayı Âbidîn lakabıyla tanınan beşinci dedesi Muhammed Selâhaddin'e nisbetle İbn Âbidîn diye anılmıştır.⁷

6 Murat Karacan, "Fıkıh'ta Devlet Başkanına Tanınan Yetkiler Necmuddin et-Tarsûsî'nin Tuhfetü't-Türk'ünde Hanefî ve Şafîî Mezheplerinin Kamu Otoritesine Tandıkları Yetkilere Dair Mukayeseli Bir Değerlendirme = By Fiqh Recognized Authorization of the Head of State: A Comparative Study of Legally Acknowledged Power of the Public Authority by Hanafis and Shafis in Najm ad-Din's Tuhfat al-Turk," *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* VI/12 (2019): 381.

7 Abdürrezzâk Baytar, *Hilyetü'l-beşer fî târihi'l-karni's-sâlis aşr* (Beirut: Dâru Sadr, 1993), 3: 1230, 1238; Ahmet Özel, "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 19: 292.

Şam'da Muhammed Saîd Hamevî'den kıraat, sarf, nahiv ve Şâfiî fikhî okuyan İbn Âbidîn, Muhammed Şâkir Sâlimî Akkâd'dan aklî ilimleri tahsil edip hadis ve tefsir dersleri aldı. Başlangıçta ilk hocası Hamevî gibi Şâfiî olan İbn Âbidîn, diğer hocası Akkâd'dan okumaya başlayınca hocası Akkâd'ın telkinleriyle Hanefî mezhebine geçerek kendisinden *el-Bahrü'r-râik*, *el-Hidâye* ve diğer bazı Hanefî fikhî eserleri okumuştur. Hocası Akkâd vasıtasıyla Kâdiriyye, Şeyh Hâlid Bağdâdî vasıtasıyla Nakşibendiyye tarikatına intisap etti. Talebeleri arasında oğlu İbn Âbidînzâde Alâeddin Muhammed, Abdülganî b. Tâlib Meydânî, Muhammed b. Hasan Baytâr, Ahmed İslâmbolî, Abdülkâdir Halâsî, Ali Murâdî, Abdülhalim Molla, Muhammed Câbîzâde ve Muhammed Halvânî gibi âlimler sayılabilir. Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey ve müfessir Şehâbeddin Mahmûd Âlûsî de kendisinden icazet almıştır. Bir dönem fetva eminliği görevinde de bulunan İbn Âbidîn 5 Ağustos 1836 (21 Rebîülâhir 1252) tarihinde Şam'da vefat etti.⁸

İbn Âbidîn'in en önemli eserlerinin başında hiç kuşkusuz *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* isimli haşiye gelmektedir. Söz konusu eser, Hanefî fikhî âlimi Şihâbüddîn Timurtaşî'nin (ö. 1004/1596) *Tenvîrü'l-ebşâr* adlı eserine Alâeddin Haskefî'nin (ö. 1088/1677) *ed-Dürri'l-muhtâr* adıyla yaptığı şerhin hâşiyesidir. Eserin telifinde birçok Hanefî kaynağından faydalanan İbn Âbidîn diğer mezheplerin temel kaynaklarına da yeri geldikçe müracaat etmiştir.⁹ Diğer fikhî kitaplarından bazıları şunlardır: *Minhatü'l-hâlik 'ale'l-Bahrî'r-râ'ik*, *Hâşiye 'ale şerhi'l-Mültekâ*, *Hâşiye 'ale'n-Nehri'l-fâ'ik*, *Ref'u'l-enzâr 'ammâ evredehü'l-Halebî 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, *el-'Ukûdü'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidîyye*, *Nesemâtü'l-eshâr 'alâ İfâdati'l-envâr*, *Hâşiyetün kübrâ 'alâ İfâdati'l-envâr*, *Hâşiye 'alâ şerhi't-Takrîr ve't-tahbîr 'ale't-Tahrîr*, *Nazmü'l-Kenz*, *Ecvîbetün muhakkika 'an es'iletin müteferrika*.¹⁰ Müellifin bunun dışında muhtelif fikhî konularına dair otuzdan fazla risalesi bulunmaktadır.

İbn Âbidîn'in yaşadığı yıllarda (1784-1836) Osmanlı Devleti sultanları sırasıyla I. Abdülhamid (1774-1789), III. Selim (1789-1807), IV. Mustafa (1807-1808) ve II. Mahmud (1808-1839)'dur. I. Abdül-

⁸ Baytar, *Hilyetü'l-beşer*, 3: 1238; Muhammed Abdüllatif Salih Ferfûr, *İbn Âbidîn ve eseruhû fî'l-fikhî'l-İslâmî : dirâse mukârene bi'l-kânûn* (Dimaşk: Dârü'l-Beşâir, ts.), 1: 276; Özel, "İbn Âbidîn", 19: 292.

⁹ Özel, "İbn Âbidîn", 19: 292.

¹⁰ Ferfûr, *İbn Âbidîn ve eseruhû*, 1: 321-507.

hamid öncesinde başlayan Osmanlı-Rus savaşı, 1774 tarihinde yapılan Küçük Kaynarca antlaşmasına kadar Osmanlı Devletini meşgul etmiş, bunun sonucunda askeri ve mülki idare alanında önemli reformlar yapılması gerektiği anlayışı devlet idaresi içerisinde iyice yerleşmiştir.¹¹ 1798'de Fransa tarafından işgal edilen Mısır, 1799 başlarında yapılan Osmanlı-İngiliz ve Rus ittifakıyla gerçekleştirilen askerî harekât sonunda geri alınabilmiştir.¹² Mısır'ın Fransa tarafından işgali sonrasında bölgede hâkimiyeti artan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, askeri gücünü artırmak amacıyla Suriye'ye ordu göndermiş ve galibiyet elde etmiştir. Suriye'den Anadolu'ya ilerlemeye devam eden Mısır ordusu, Sadrazam Reşid Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunu da yenerek Kütahya çevresine kadar ilerlemiştir. Bunun sonucunda 1833 yılında Suriye'nin yönetimi Kavalalı'ya bırakılmıştır.

Görüldüğü üzere İbn Abidin'in yaşadığı dönemde gerek Osmanlı Devleti gerekse Şam bölgesi askeri ve idari problemlerle meşgul durumdaydı. Bu sorunlar idari alanda da çeşitli arayışlara ve reform girişimine yol açmıştır. Öte taraftan XVIII. yüzyıl İslam dünyasında gelişme gösteren tecdid hareketleri, İslam dünyasının içinde bulunduğu duruma dair bir itiraz olarak ortaya çıkmıştır.¹³ Bunun yanında Muhammed b. Abdülvehhab'a (ö. 1792) nispet edilen ve ortaya çıktığı zamandan itibaren pek çok ilmi ve siyasi sahada kullanılan Vehhâbîlik hareketi de İbn Âbidîn'in yaşadığı dönemde oldukça etkiliydi. Vehhâbîliğe karşı oluşan muhalefetin önemli isimlerinden olan İbn Âbidîn *Reddül-muhtâr*'ında Vehhâbîliği ve kurucusunu eleştirmiş.

Son dönemin önemli Hanefî fıkıh bilginlerinden olması hasebiyle İbn Âbidîn'in *Reddül muhtar*'da yaptığı tercihler, Hanefî siyaset düşüncesindeki devlet başkanı tasavvurunun mezhep içindeki gelişimini ve ulaştığı son noktayı göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Şüphesiz mezhep içindeki bu siyaset düşüncesinin gelişim aşamalarını müşahade edebilmek için İbn Âbidîn öncesi Hanefî fîrû literatürünü aynı bakış açısıyla ayrıntılı bir okumaya tabi tutmak gerekir ki bu araştırmacıların himmetine muhtaçtır. Aynı

11 Feridun Emecen, "Osmanlılar (Klasik Dönem)," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2007, 33: 496.

12 Kemal Beydilli, "Osmanlılar (Yakın Dönemler)," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2007, 33: 498.

13 Eyyüp Said Kaya, "Batılı Gözüyle Modernleşme Arifesinde Tecdid", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 25 (2011): 49.

zamanda müellifin ictihad-taklid tartışmalarının ve tecdid hareketlerinin yoğunlaştığı bir dönemde yaşaması, eserini fıkıh tarihi bakımından oldukça önemli bir noktaya getirmektedir.

TEMEL KAVRAMLAR

Fıkıh literatüründe devlet başkanını ifade etmek için kullanılan kavramlar arasında “imâm”, “imâmü'l-müslimîn”, “emîr”, “emîrü'l-mü'minîn”, “halife” ve “melik/sultan” vb. yer alır. Hanefî fıkıh literatüründe de bu kavramların önemli bir kısmına yer verilmektedir.¹⁴ *Reddü'l-muhtâr* özelinde ise devlet başkanı anlamına gelecek şekilde daha çok “imam” ve “sultan” kavramlarının tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eserde bazen “hâkim” kavramı da aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Bunun yanında müellif “saltanat” ve “imâret” kelimelerini de aynı anlamda kullanmaktadır. Eserde devlet başkanı tasavvuruna dair ifadeler genel itibarıyla kitâbü's-salât bölümü içerisindeki bâbü'l-imâme kısmında geçmekle birlikte kitâbü'l-kazâ, kitâbü'l-hibe, kitâbü'd-da'vâ, kitâbü'l-ğasb, kitâbü'l-hazr ve'l-ibâha, kitâbü'ihyâi'l-mevât, kitâbü'l-eşribe, kitâbü'l-ikrâh, kitâbü'l-kismet, kitâbü'l-cinâyât, kitâbü'd-diyât, kitâbü'l-vasâyâ bölümlerinde devlet başkanıyla alakalı ifadeler yoğunluk göstermektedir.

DEVLET BAŞKANI TASAVVURU

Füru-ı fıkıh eserlerinde bazı müellifler namazdaki imamet bahislerinin başında imamet-i uzma/kübrâ konusuna değinmekte ve devlet başkanlığı için gerekli şartlar ile devlet başkanının görevlerine temas etmektedirler. Bu açıdan füru-ı fıkıh metinlerindeki bilgiler ile kelim literatürünün imametle ilgili değerlendirmeleri büyük oranda benzer özellikler taşır. Örneğin Haskefî (ö. 1088/1677) imamet-i kübrâ meselesini namaz imamlığı konusu içerisinde ele almakta ve bunun kelim kitaplarında daha ayrıntılı şekilde yer aldığını (*ve tahkîkuhû fi'l-kelâm*) ifade etmektedir.¹⁵

¹⁴Kavak, “İslam Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Füru-ı Fıkıh Metinleri,” 268.

¹⁵Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkı İbn Âbidîn, *Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr: Şerh-i Tenvîri'l-ebâr* (Kahire: Şerike

Ayrıca *Reddül-muhtâr*'da devlet başkanı tasavvuruna dair imam tayininin vacipliği, vazifeleri, şartları gibi konular büyük oranda *el-Akîdetü'n-Neseîyye* ile uyuşmaktadır.

İmametın Çeşitleri ve İmamet-i Kübrâ

Reddül-muhtâr'da müstakil bir başlık olarak bâbu'l-imâme, kitâbü's-salât (namaz kitabı) bölümünün içerisinde yer almaktadır. Bu başlık altında İslam siyaset düşüncesiyle ilgili olarak imametın çeşitleri ve nitelikleri, imamet-i kübrânın şartları, imamlığa engel haller, meşru bir devlet başkanının olmadığı dönemde zarureten (kahren) askerî/politik güce dayanarak başa geçilmesi, sabî sultan meselesi, imamet-i suğrânın şartları, kölenin ve âmânın imamlığı, fâsıkın imamlığı, ehl-i bidatin imamlığı gibi konular ele alınmıştır.

Buna göre imamet, suğrâ ve kübrâ olmak üzere iki çeşittir. İmamet-i kübrâ, insanların namazda olduğu gibi namaz haricindeki emir ve yasaklar konusunda da Peygamberin halifesi olan imama tabi olmaları anlamına gelir. Müellife göre imamet-i kübra, yerine getirilmesi farz-ı kifaye olduğu için gerçekte fikhi bir meseledir. İmamet-i suğrâ ise aslında imamet-i kübrâya tabidir. İmamet-i Kübra meselesi her ne kadar kelimî bir mesele olmasa da, kelim kitaplarında genişçe yer bulmuştur.¹⁶

İmamet-i kübrâ insanlar üzerinde genel bir tasarruf yetkisidir. Buna göre imamet, Hz. Peygamber'in halifesi olarak din ve dünya işlerindeki umumi bir riyasettir. Kadı ve emirlerin riyasetleri ise umumi değil hususi olduğu için bu tanımın dışındadır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki nübüvvet, şeriat ile belirlendiği için imamet kurumu dışındadır. Dolayısıyla peygamberin umumi tasarruf hakkının bulunması nübüvvete dayanmaktadır.¹⁷

İmam tayini (nasb) en önemli vaciplerdendir. Zira şer'î vaciplerin birçoğu imamete bağlıdır. Bundan dolayı Ashab-ı kirâm halife tayini meselesini, Hz. Peygamber'in defninden önce ele almıştır. Bu sünnet günümüze kadar devam etmiş ve yerine başkası tayin edilmedikçe halife defnedilmemiştir. Burada İbn Âbidîn imam atamanın lüzumu ve imamın vazifeleri konusuna değinirken bu

ve Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1966), 1: 547; Kavak, "İslam Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Fûru-ı Fıkıh Metinleri," 272.

¹⁶ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1: 547.

¹⁷ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1: 548.

değerlendirmelerini çoğunlukla *el-Akâidü'n-Nesefiyye*'ye dayandırmaktadır. Buna göre Müslümanların, hükümlerini tenfiz edecek, hadlerini uygulayacak, sınır boylarını koruyacak, ordularını teçhiz edecek, zekâtlarını toplayacak, zorba, hırsız ve yol kesenleri etkisiz hale getirecek, Cuma ve bayram namazlarını kıldırarak, hukuka uygun şahitlikleri kabul edecek, velisi olmayan küçükleri evlendirecek ve ganimetleri taksim edecek bir imamının bulunması gerekir.¹⁸

Devlet Başkanının Vasıfları

Devlet başkanının Müslüman, hür, erkek, âkil ve bâliğ olması şarttır. Zira kâfir, Müslümanı velayeti altına alamaz. Aynı şekilde kölenin de kendi veya başkası üzerinde velayet yetkisi olamaz. Mecnun ve kadınlar da devlet başkanı olmaya elverişli görülmemiştir. Kadınların durumu tesettüre bağlı olduğu için evlerinde oturmakla yükümlüdürler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) “Kadının yönettiği bir kavim nasıl felaha erebilir” diyerek buna işaret etmiştir.¹⁹ Eserin genelinde daima erkek üzerinden bir devlet başkanı tasavvuru oluşturulduğu görülmektedir.

Her ne kadar imamet için buluş şart görülse de sultan adayı henüz buluşa ermemiş ise saltanatı (imameti) zarureten sahih kabul edilmiştir. Ancak bu saltanat hakiki değil, zahir (görünüşte) bir saltanattan ibarettir. Bu durumda hem şerî tasarruflarının sıhhati hem de idari işlerin sağlıklı şekilde yürütülmesi için bir vali tayini gereklidir. İbn Âbidîn'in *el-Eşbâh*'dan ve *el-Bezzâziyye*'den yaptığı alıntıya göre vefat eden sultanın ardından halk, sultanın küçük oğluna biat edeceği zaman, ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından idari işleri yürütmesi üzere bir vali tayin edilmesi gerekir. Bu aşamada sabi sultanın velayet yetkisi bulunmadığı için söz konusu valiyi kendisi tayin edemeyecektir. Söz konusu vali, soyundan dolayı sabi sultana tabi olur. Bu durumda sultanın küçük oğlu görünüşte (zahir) sultan olsa da hakiki sultan validir. Velayet hakkı olmayan sabinin kaza faaliyetlerini gerçekleştirme ve Cuma namazı kıldırma yetkisi bulunmadığı için, söz konusu vali hakiki sultan olarak kabul edilmediği takdirde kaza faaliyeti ve Cuma namazı kıldırma için verdiği izinler sahih olmayacaktır. Hakiki sultan (naib) konumundaki valinin görev süresi, sabi sultanın buluşa ermesine kadardır. Buluşa eren sultan idareyi eline alırken vali başkası tarafından azledil-

¹⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1: 548.

¹⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1: 548.

meyip kendi kendini azleder. İbn Âbidîn'in kullandığı ifadeye göre ise buradaki valinin saltanatı mutlak değil mukayyettir. Sultanın oğlunun buluğa ermesiyle valinin saltanatı sona ermektedir.²⁰

Yukarıda yaptığı alıntıda hakiki-zahir sultan ayırımına dikkat çeken İbn Âbidîn'in, aynı durumu ifade etmek üzere mutlak-mukayyet saltanat kavramını geliştirdiği görülmektedir. Bunun pratikteki yansıması olarak, sultanın buluğa ermesinin ardından valinin kendi kendini azletmesine gerek kalmadan mukayyet olduğu için görev süresi kendiliğinden sona erecek ve saltanatı sonlanacaktır. Dolayısıyla valinin saltanatı daha en baştan süre sınırlamasıyla başlamış olmaktadır ki bu süre de sabi sultanının buluğa ermesiyle son bulmakta ve vali kendisinin veya başkasının azletmesi gerekmeden (herhangi bir azil söz konusu olmaksızın) otomatikman görevden düşmektedir. Görev süresi biten valinin azli konusunda kendince böyle bir formülasyon geliştiren İbn Âbidîn buna gerekçe olarak hiçbir valinin kendi kendini azlederek iktidarını bırakmayacağını ifade etmektedir. İşte bu problemi çözmek için İbn Âbidîn, mutlak-mukayyet şeklinde saltanatı süre bakımından tasnif eden bir ayırım geliştirmiştir.

Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki yukarıda geçen zahir-hakiki saltanat ayırımı, saltanatın mahiyetine yönelik bir ayırımdır. İbn Âbidîn'in mutlak-mukayyet saltanat ayırımının ise önceki ayırma alternatif olarak değil, saltanatın süresine ilişkin bir ayırım olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İbn Âbidîn'in mutlak-mukayyet ayırımı, zahir-hakiki ayırımına tezat teşkil etmemektedir. Buna göre örneğin valinin, İbn Âbidîn'e göre hem mukayyet hem hakiki sultan konumunda olduğu söylenebilir.

Devlet başkanının bazı idari konularda muktedir olması da gerekli görülmüştür. Buna göre yöneticinin ahkâmın yürütülmesini sağlamaya, zalime karşı mazlumunu savunmaya, sınırları ve ülkeyi korumaya ve askeri sevk ve idareye muktedir olmalıdır.²¹ Ebu Hanife'ye göre vaat ettiğini yapabilme kudretine sahip olan gerçek mükrih sadece sultandır. Çünkü kudret, kuvvetsiz olmaz ve kuvvet de ancak sultanın elindedir. İbn Âbidîn'e göre Ebu Hanife'nin bu görüşünün arka planında, onun zamanında sultandan başkasında mükrih olma kudretinin bulunmaması yatmaktadır. İmameyn'e göre ise sultan dışında birinden de ikrah sadır olabilir. Zira onların

²⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1: 549.

²¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1: 548.

zamanında fesat ortaya çıkmış ve her müstebit, dilediğini yapabilme gücüne sahip olmuştur.²² Bu konuda iki görüşü sentezleyen İbn Âbidîn'e göre sultanın emri her ne kadar tehdit olmasa da ikrah hükmündedir. Ancak sultandan başkasının emri ikrah değildir. Bununla birlikte mükreh kimse, söylenilen işi yapmadığı takdirde öldürüleceğini veya sakat bırakılacak şekilde eziyet göreceğini bilirse, o halde başkasının emri de ikrah olur.²³

Devlet başkanının mensup olması gereken soy da imamet bahsinde ele alınan konular arasındadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s) "İmamlar Kureyş'tendir" hadisine dayanılarak devlet başkanının Kureyşli olması gerektiği, Ensâr'ın da bu hadis sebebiyle hilafeti Kureyşlilere bıraktığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte İbn Abidin, Şia'nın aksine devlet başkanının Haşim b. Abdimenâf (Hâşimî) veya Ali b. Ebî Tâlib (Alevî) soyuna mensup olmasının şart olmadığını ifade etmektedir. Bunun yanında İsmâiliyye ve İsnâaşeriyye'nin iddia ettiği gibi imamın masum olması da şart değildir.²⁴

Reddû'l-muhtâr'da devlet başkanına hürmet konusuna da kısaca değinilmiştir. Buna göre İbn Âbidîn, âdil sultanın elinin öpülmesinde bir sakınca görmemiş, hatta bunu iyi olarak nitelendirmiştir. Zira ona göre emirlik azametinin²⁵ korunması gerekir. Öyle ki Şürunbülâlî âlimlerin ve âdil sultanın elinin öpülmesinin sünnet olduğunu dile getirmiştir. Çünkü sultan, saltanat ve velayeti olan kişidir.²⁶

İmametın sıhhati için adalet şart görülmediğinden, fasıkın imameti kerahetle birlikte sahih kabul edilmiştir. Adil iken devlet başkanlığı görevine gelen kişi sonradan fiska düşse ve azle müstehak olsa bile azledilmiş sayılmamıştır. Ancak fitneye yol açmayacaksa bu kişinin azli müstehab görülmüştür. Ebu Hanife'den de rivayet edildiğine göre böyle bir devlet başkanı için dua etmek vacip, baş kaldırmak ise vacip değildir. Bazı eserlerde ise adalet imametın şartları arasında zikredilmiş, buna ek olarak imamın ilim ve kifayet (yeterlilik) sahibi olması şart görülmüştür. Burada söz edilen kifayet cesareten daha geniş anlamdadır. Buna göre kifayetli devlet başkanı kısas ve hadleri tatbik etmekten, vacip olan harplere girmekten ve orduyu teşhiz etmekten geri durmayan yöneticidir.²⁷

22 İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6: 129.

23 İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6: 132.

24 İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1: 548.

25 "Übbehettü'l-imâre".

26 İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6: 383.

27 İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1: 548,549.

İbn Âbidîn'in belirttiğine göre ulemanın birçoğu, imamın usul ve furû konularında müctehid olmasını gerekli görmüştür. Bir kısmı hem icihadın hem de cesaretin tek kişide bulunmasının nadir bir durum olmasından dolayı bunların şart olmadığını ifade etmiştir. Nitekim devlet başkanı cesaretin gereği olarak hükmün uygulanması görevini başkalarına tensip edip, fetvayı da ulemadan isteyebilir.²⁸

Devlet Başkanının Meşruiyeti ve İktidara Gelme Yolları

Baş gelmenin meşru yolları arasında devlet başkanının veliahd tayin edilmesi (istihlaf) yanında, otorite boşluğu bulunduğu dönemde askeri/politik güce dayanarak (kahren/teğalluben) başa geçilmesi de vardır. Kahren başa gelen devlet başkanının imameti, ehlü'l-hal ve'l-akdin biatini almasa bile, yukarıda sayılan şartları taşıyorsa, fitneyi önlemek amacıyla zarureten sahih kabul edilmiştir. Nitekim Hz. peygamber (s.a.s) "Dinleyin ve itaat edin; velev ki size emir veren Habeşli kötürüm bir köle olsun!" buyurmuştur. İmamet akdi ya Hz. Ebu Bekir'in yapmış olduğu gibi halifenin kendi yerine birini bırakmasıyla ya da ulema veya ehl-i reyden bir grubun biat etmesiyle gerçekleşir. Buna karşılık İmam Eş'arî'ye göre şahitler huzurunda olması şartıyla ehl-i reyden meşhur âlimlerinden birinin biati imamet akdi için yeterlidir. Mutezile'ye göre ise en az beş kişinin biati gereklidir.²⁹

Sultanın egemenliği dışında olan bölgede bir emîr bulunur ve oradaki insanlara kendi emirliğini dayatır veya Müslümanların ittifakı ile emir olarak ilan edilirse, bu emîr sultan hükmünde olur ve o beldeye kadı tayin etmeye yetkisi vardır.³⁰

Sultanın emri şeriata uygunsuzsa ona ittiba etmek vaciptir, muhalefet ise caiz değildir. Öyle ki orucu emrederse oruç vacip olur. Nitekim sultan, iki hasım arasında hüküm verirse, sahih ve fetvaya esas olan görüşe göre hüküm geçerlidir.³¹

Hüküm vermenin devlet başkanının görevlerinden biri olduğu ve âdil sultanın verdiği hükmün geçerli olacağını belirten İbn Âbidîn'e göre bu, sultan olmanın bir sonucudur. Nitekim ona göre iki şey ile sultan olunur. Birincisi eşraf ve ayanın sultana biat etmesi, ikincisi ise sultanın kahrından korkulduğu için halkı üzerinde

28 İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1: 549.

29 İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1: 549.

30 İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 5: 369.

31 İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 5: 422.

hükümünün nafiz olmasıdır. Kendisine biat edilmiş ancak aczinden dolayı hükmü halk nezdinde geçerli değil ise, o sultan olarak görülmez. Mübâyaa ile sultan olması, kahır ve galebe sahibi olursa caizdir (sultanlığı geçerlidir) ve bu halde azledilemez. Zira azledilse yine kahır ve galebesiyle o göreve devam edecektir. Ancak gücü yok ise kendiliğinden azledilmiş (görevi düşmüş) sayılır.³²

Fasık devlet başkanının azledilmesi müstehab görülmüştür. Âdil iken başa gelip daha sonra fasık hale gelen devlet başkanı için de durum aynıdır. Ancak fitne ihtimali bu hükmü düşüren bir durumdur. Çünkü saltanat ve imarat görevleri askeri/politik güce (kahır ve galebe) dayanmaktadır. Azledilemediği takdirde devlet başkanının görevine devam edeceği ve kendiliğinden azledilmiş sayılmayacağı belirtilmiştir. Yine de böyle bir sultanın salâhi için dua edilmesi vacip görülürken, aleyhine başkaldırmak ise vacip görülmemiştir. Sahabenin Benî Ümeyye'den bazılarının arkasında namaz kılmaları ve onlardan velayeti kabul etmeleri buna delil olarak gösterilmiştir. Diğer taraftan İbn Âbidîn valilerin görevden azli konusunda kadırlar gibi oldukları, yani fasık olması, irtidât etmesi veya âmâ olması halinde azle müstahak olduklarını dile getirmiştir.³³

DEVLET BAŞKANINA ATIFLA ELE ALINAN FIKHÎ MESELELER

Devlet başkanı tasavvuruna dair yukarıda zikredilen hususların fikhî ahkâma taalluk eden yönleri *Reddü'l-muhtâr*'ın belli konu başlıkları altında bu kısımda ele alınacaktır. Eserin neredeyse bütün bölümlerinde devlet başkanına atıfla ele alınan fikhî mesele bulunmasına karşılık çalışmamızın sınırlılığından dolayı kitâbü's-salât, kitâbü'l-kazâ, kitâbü'l-hibe, kitâbü'd-da'vâ, kitâbü'l-gasb, kitâbü'l-hazr ve'l-ibâha, kitâbü'ihyâi'l-mevât, kitâbü'l-eşribe, kitâbü'l-ikrâh, kitâbü'l-cinâyât, kitâbü'd-diyât, kitâbü'l-vasâyâ bölümlerinden seçme örnekleri bu başlık altında vereceğiz.

32

Dîvân
2023/2

Cuma Namazı ve İmamet

Devlet başkanıyla alakalı olarak *Reddü'l-muhtâr*'da ele alınan ilk fikhî meselelerden biri Cuma namazının şartı olarak sultanın izni

³² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5: 364.

³³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1: 549; 5: 364.

meselesidir. Baştaki sultan mütegalib veya kadın olsa dahi yine de izni gerekli görülmüştür. Mütegalibden maksat ise halkın rızası olsa bile kendisinde imamlık şartları bulunmayan kimsedir. İbn Âbidîn burada bir kez daha imamın erkek olmasının şart olduğunu tekrar etmektedir. Ona göre kadının sultanlığı ve Cuma kıldırması caiz olmasa da, kahren ya da başka bir şekilde kadın bir sultan başa geçmiş ise Cuma kıldırılması için emir vermesi caizdir. Sultanın Cuma kıldırması için bir memur görevlendirmesi de mümkündür. Hatta bu kişi bir köle dahi olsa Cuma kıldırabilir. Sultanın izni bir defaya mahsus olarak şart görülmüştür. Buna göre sultan bir cami-de Cuma kıldırması için birine izin verdiğinde o kişi de dilerse başkalarına aynı izni verebilir. Dolayısıyla ancak vasıtalı veya vasıtasız olarak sultanın izin verdiği kişilerin Cuma kıldırması sahihtir, izin yoksa sahih değildir.³⁴

Haskefi'ye göre cuma hutbesinde hatibin, sultana dua etmesi caiz görülmemiştir. Ancak bu durum, onun imamet bahsinde ifade ettiği üzere sultana salâh dua etmenin vacip olması ile çelişmez. Çünkü bu hüküm hutbeye özeldir ve hutbede dua edilmesi müstehab görülmemiştir. Hutbede sultanı, kendisinde bulunmayan vasıflarla tavsif etmek ise tahrîmen mekruh sayılmıştır. İbn Âbidîn ise hutbede sultana dua edilebileceği hatta bunun müstehab sayılabileceği görüşüne sahiptir. Bunu Müslümanların iyiliği için dua etmeye kıyas eden İbn Âbidîn'e göre sultanın salâhı âlemin salâhı demektir. Ona göre içinde yaşadığı devrin sultanı, düşmanlarına karşı zafer kazanması için duaya daha muhtaçtır. Diğer taraftan İbn Âbidîn'e göre minberlerde sultana dua etmek artık saltanatın şiarı haline gelmiştir. Öyle ki bu uygulamanın terkinde fitne tehlikesi bulunduğu için bazı ulema sultana dua etmenin vacip olduğunu bile ifade etmiştir. Yine İbn Âbidîn'e göre Osmanlı padişahları için yapılan ve adet haline gelmiş olan "sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn" ve "hâdimü'l- haremeyn eş'şerîfeyn" gibi dualarda bir sakınca yoktur.³⁵

Yargı Alanındaki Görev ve Yetkileri

İbn Âbidîn'e göre, davaları hükme bağlamak devlet başkanının görevleri arasındadır ve sultan adil olduğu sürece verdiği hüküm geçerlidir (nâfiz). Zira yargı sürecinin (kazâ) hüküm, mahkûm bih,

³⁴ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 2: 139-141.

³⁵ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 2: 149-150.

mahkûm leh, mahkûm aleyh, hâkim ve hüküm yolu olmak üzere altı rüknü bulunmakta olup, hâkim kadı, imam (devlet başkanı) yahut tarafların ittifakla belirlediği hakemdir. Kadın sultanın ise hadler ve kısaslar dışındaki meselelerde hükmünün (karar) geçerli olduğu konusunda ulema arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır.³⁶

Kâdînin âdil olması gerektiğini ifade eden Haskefi'ye göre devlet başkanının görevlerinden biri de kadılık vazifesini âdil birine tevdi etmektir. İbn Âbidîn ise fâsıkın da kadılık yapmaya ehil olduğunu ancak böyle birinin kadılık görevine getirilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Zira ona göre kazânın sıhhati için adalet vacip değildir. Devlet başkanının (imam) üzerine düşen ise bu görevi âdil birine tevdi etmektir.³⁷

Devlet başkanının hem kadı tayininde hem de kadıların hükme esas alacakları mezhebi belirleme (tahsis) konusunda yetkisi bulunduğu kabul edilmektedir. Buna göre sultan birini Hanefî mezhebi ile hüküm vermesi için kadı tayin ederse, tayin olunan kişinin diğer mezheplerde verdiği hüküm nafiz değildir. Nitekim söz konusu kadı sultanın tahsisi yoluyla diğer mezhebe göre hüküm vermekten azledilmiş sayılır.³⁸ Sultanın yargı sürecindeki yetkilerinden biri de, kadı seçiminde davalının isteğinin esas alınmasını emredebilmesidir ki bu emir bağlayıcıdır. Buna göre devlet başkanının söz konusu emri, davalının tercih etmediği kadıların azli anlamına gelmektedir.³⁹

Ülke Kaynakları Üzerindeki Tasarrufları

Devlet başkanı, ülke topraklarında bazı tasarruf yetkilerine sahiptir. Buna göre bir kimse sultana dilekçe yazarak belli bir toprağın temlikini talep etse, sultan da bu konuda berat hazırlanmasını emrederek, kâtibine, artık söz konusu arazinin o kişiye ait olduğuna dair bir belge düzenletebilir. İbn Âbidîn'e göre bu tür işlem ancak mevât veya sultanın şahsi mülkü olan arazilerde mümkündür. Ancak bu iki tür yerin dışında o kişiye iktâ olarak bir toprak verilirse, devlet başkanı (imam) dilediği zaman o kimseyi söz konusu

³⁶İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5: 353.

³⁷İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 256-257.

³⁸İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5: 692.

³⁹İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5: 543.

mülkten çıkarabilir.⁴⁰ İbn Âbidîn burada “sultan” ile “imam” kelimelerini aynı anlamlara gelecek şekilde kullanmaktadır.

Sultan, Müslümanların menfaatine olan işlerde, başkalarına zarar vermemek kaydıyla, Müslümanlar hakkında tasarrufta bulunabilir. Timurtâşî'nin ifadesiyle, halifenin tayin etmiş olduğu imamın, yoldan geçenlere zarar vermemek kaydıyla yolun bir kısmını belli bir şahsa iktâ olarak verme (tahsis etme) yetkisi vardır. Haskefi, imamın buna yetkisi olduğu gibi naibinin de yetkisinin bulunduğunu dile getirmektedir. Nitekim İbn Âbidîn'e göre sultanın, ihtiyaç durumunda, başkasına ait özel mülkü yol yapma yetkisi bulunmaktadır. Nitekim Müslümanların maslahatına olması durumunda yolun bir kısmını camiye veya caminin bir kısmını yola katma yetkisine sahiptir. Timurtâşî ve Haskefi'nin kullandığı halife ve imam kavramlarını değerlendiren İbn Âbidîn buradaki imamdan maksadın halife olduğunu ifade etmektedir.⁴¹

Bununla birlikte devlet başkanı, Müslümanların ihtiyaç duyduğu tuz, sürme, katran ve nefit gibi zahirî madenleri başkasına iktâ olarak veremez. Halkın su çekerek istifade ettiği kuyular da bu hükme tabidir. Eğer imam bu madenleri başkasına verirse, söz konusu iktânın hiçbir hükmü yoktur.⁴²

Sahibi bilinmeyen lukata hükmündeki arazilerin tasarruf hakkının da devlet başkanına (imam) ait olduğu kabul edilmiştir. Dolayısıyla imam bu arazilerde, mevât arazilerde olduğu gibi tasarruf yetkisini kullanır. İmam, araziye ihya etmesi üzere birine izin vermişse o kişi araziye ihya eder ve ona malik olur. Kadı ise velayet konusunda imam yerine sayılır. İmâmeyne göre ise kişi eğer Müslüman ise, mevât araziye imamın izni olmadan da malik olabilir. Eğer zimmi ise, araziye malik olabilmesi için imamın izini şarttır. Şayet söz konusu kişi müste'men statüsünde ise hiç bir zaman Müslüman memlekette bir araziye sahip olamaz.⁴³

Sultan bazı özel durumlarda başkasının mülkiyetindeki bir malda söz sahibi olabilmektedir. Nitekim İbn Âbidîn'in *Tatarhâniyye*'den yaptığı nakle göre bir kimse, kendi evine bitişik komşusunun yıkılmak üzere olan evinin, yıkılıp kendi evine de zarar vermesinden korkarsa, ev sahibi veya sultandan izin alarak komşusunun evini

40 İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 5: 709.

41 İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 6: 745-746.

42 İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 6: 433-434.

43 İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 6: 432.

yıkabilir ve tazmin ile yükümlü olmaz. Çünkü sultanın genel bir velâyeti (velâyet-i âimme) bulunmaktadır. Kamu zararını ortadan kaldırmak için sultanın iradesi geçerlidir. Ancak İbn Âbidîn'in kendi görüşü *Tatarhâniyye'*den farklıdır. Ona göre yıkılmaya yüz tutmuş evi yıkan kişi, bunu sultanın izni ile yapsa bile tazmin etmesi gerekir.⁴⁴

Piyasa Üzerindeki Etkisi

Devlet başkanı piyasayı denetleme yetkisine sahiptir. Buna göre, ihtikârcılık sebebiyle bir bölgenin halkının helak olacağından korkulması durumunda devlet başkanı (imam) ihtikârcılardan gıda maddelerinin bir kısmını alarak ahaliye dağıtabilir. Daha sonra halk bolluğa kavuşacak olursa, aldıklarının mislini iade eder. Bu hacr değil, zaruret sebebiyle yapılan bir uygulamadır.⁴⁵

Piyasa ile alakalı bir diğer mesele ise narh meselesidir. İbn Âbidîn'e göre Hz. Peygamber'in yasaklayıcı nitelikteki hadisinden dolayı hiçbir yönetici (hâkim) gıda maddelerine narh koyamaz, böyle yapması mekruhtur. Ancak mal sahipleri fiyatlarda fahiş bir artırım yapsa, bu durumda yönetici, danışma kurulu (ehl-i rey) ile istişare ederek narh koyma yetkisine sahip olur.⁴⁶

Kişi izinsiz olarak başkasına ait kanaldan veya kuyudan, kendi arazisini, ağacını, ekinini sulayamaz. Zaruret halinde olması bu hükmü değiştirmemektedir. İzinsiz sulamayı defalarca tekrarlayan kişiyi, sultan hapis veya dövme yoluyla tedib eder. Diğer taraftan umumun kullanımına açık su kanallarının kullanım esaslarının (gün, sıra, vb) devlet başkanı tarafından belirlenmesi meşâyih tarafından güzel görülmüştür.⁴⁷

İbn Âbidîn'in Tütün Meselesine Yaklaşımı

Devlet başkanının tütünü yasaklaması konusu da *Reddü'l-muhtâr'* da ele alınan fıkhi meselelerdendir. Haskefi, 1015 tarihinde Dimeşk'te içilmesi âdet haline gelen tütünün, sarhoşluk vermese bile en azından bedeni gevşettiği için Ahmed b. Hanbel'in Ümmü Seleme'den rivayet ettiği "Allah Rasulü her sarhoş edici ve bedeni

44 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 199.

45 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 399.

46 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 399-400.

47 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 439-444.

gevşetici şeyin içilmesini yasakladı.” şeklindeki hadisten dolayı haram olduğunu ifade etmiştir. Ona göre veliyyü'l-emr (devlet başkanı) tütün kullanımını yasaklarsa, kesinlikle kullanılması haram olur. İbn Âbidîn ise Abdülğani en-Nablûsî'nin *es-Sulhu beyne'l-ihvân fi ibâhat-i şurbi'd-duhân* isimli risalesinden alıntılar yaparak tütünün haram veya mekruhluğuna dair şer'î delil bulunmadığını, “eşyada aslanan ibahadır” kaidesinin kapsamına girmesi gerektiğini ifade eder. Buna göre tütün bir kısım insana zarar verse bile, bu herkes için haram olmasını gerektirmez. Çünkü bal da hassasiyeti olan kişilere zarar verir. Hâlbuki kati nass ile balın şifa olduğu sabittir. Fakat tütünün kokusu insan tabiatına kerih gelmektedir. Bu sebeple o şer'an değil, tab'an mekruhtur.⁴⁸

İbn Âbidîn'in yaptığı nakle göre Abdulganî en-Nablûsî veliyyü'l-emrin hem halka tütünü terk etmeleri yönünde emir vermesinin, hem de tütünden vergi almasının tezatlık teşkil ettiğini ifade eder. Zira vergi alma şeklindeki dolaylı emri, hakikatte onu kullanmaya dair bir emirdir. Diğer taraftan Nablûsî, beytûlmali zayi ederek kadılar ve başka devlet görevlilerinin rüşvet almasına, zulüm yapmasına göz yuman zalim sultanların yasaklarının şer'î bir hükmü sabit kılmayacağını belirtir. Yaptığı nakilden sonra kendi fikrini beyan eden İbn Âbidîn, kendi zamanındaki yöneticilerin (ümerâ) emirlerinin vücup ifade etmediğini söyler. Âdil, bâliğ, emîn, muttakî ve erkek olmanın imâmetin şartlarından olduğunu ifade eder. Ehlü'l-hal ve'l-akd zikredilen niteliklere sahip olan bir kimseye biat edecek olursa, o kişi artık imam olur ve ona itaat farz olur. Dolayısıyla İbn Âbidîn'e göre ancak yukarıdaki şartları taşıyan bir imama itaat vaciptir.⁴⁹

Ceza Hukukuna Dair Tasarrufları

Birden fazla öldürme suçuna karışan katiller için devlet başkanına siyaseten katl yetkisi verilmiştir. Fıkıh dilinde şibh-i amd olarak ifade edilen öldürme şeklinde, Hanefi mezhebine göre keffâret ve akile üzerine diyet-i muğallaza gerekmektedir. Öldürmede kullanılan aletten dolayı bu tür öldürme hataen öldürmeye benzetilmiş ve kısas gerekli görülmemiştir. Ancak bir kimse aynı fiili tekrarlar-sa imamın (devlet başkanı) onu siyaseten öldürme yetkisi vardır.⁵⁰

48 İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 6: 459-460.

49 İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 6: 460.

50 İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 6: 429, 530.

Benzer olarak bir kişi, birden fazla kişiyi boğarak öldürmüştü, o kişi siyaseten öldürülür ve tövbesi de kabul edilmez.⁵¹ Diğer taraftan ülkede hapis hane yaptırmak da devlet başkanının (imam) görevlerindedir.⁵²

Velisi bulunmayan faili meçhul bir maktulün kasâmesinin imam tarafından davaya konu edilebilmesi ve velisi olmayan için imamın yemin edecek elli kişiyi belirlemede muhayyer olması meselesi fıkıh eserlerinde tartışma konusu olmuştur. İbn Âbidîn'e göre imam, velisi bulunmayan maktul için dava açabilir ve yemin edecek kişileri seçebilir. Zira imam, velisi bulunmayan kişiyi kasten öldürüne kısas uygulama yetkisine sahiptir. Buna göre kasâme kısıstan daha aşağı mertebede olduğu için, kısas hakkına sahip olan imam, evle-yiyetle kasâme davasını açma yetkisine de sahip olur.⁵³

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sonuç olarak, “amel” kavramını merkeze alan fıkıh ilminin işlediği meselelerin siyaset alanıyla kesiştiği birçok nokta bulunmaktadır. Fürû fıkıh başta olmak üzere ahkâm-ı sultâniyye, siyer, harâç, siyâset-i şer'îyye, emvâl, hisbe, edebü'l-kâdî vb. alt türlerden oluşan fıkıh külliyyatı siyaset düşüncesi açısından incelenmeye elverişli veriler barındırmaktadır. Fürû fıkıh literatürü hem devlet başkanı tasavvuru içermesi hem de devlet başkanıyla alakalı birçok fikhî meseleyi ele alması açısından İslam siyaset düşüncesinin ilk ve en önemli kaynak havuzunu oluşturmaktadır.⁵⁴

İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr*'ında “imam” ve “sultan” kavramlarının devlet başkanı anlamına gelecek şekilde kullanılmış, bazen ise aynı anlama gelecek şekilde “hâkim” kavramına yer verilmiştir. “Saltanat” ve “imâret” kavramları da devlet başkanlığını ifade etmek üzere müellif tarafından kullanılmıştır. Eserin namaz bölümü (kitâbü's-salât) içerisindeki imamlık kısmında (bâbü'l-imâme) İslam siyaset düşüncesiyle ilgili olarak imametnin çeşitleri ve nitelikleri, imam tayininin vacipliği, devlet başkanının sahip ol-

51 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 543, 544.

52 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 665.

53 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6: 626.

54 Özgür Kavak, *İslam Siyaset Düşüncesinin Fıkıhi Temelleri - Siyasi - Fıkıhi Hükümlere Dair İncelemeler* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2023), 23.

ması gereken vasıflar, imamete engel haller, meşru bir devlet başkanının olmadığı dönemde zarureten (kahren) askerî/politik güce dayanarak iktidarın ele geçirilmesi, sabî sultan meselesi, kölenin ve âmânın imamlığı, fâsıkın imamlığı, ehl-i bidatin imamlığı fıkıh ilmi ile ilişkili olarak ele alınmıştır. Bu kısmın genel itibarıyla *el-Akîdetü'n-Nesefîyye* ile uyuştugu görülmektedir. Bunun yanında *Reddû'l-muhtâr*'ın yargı (kitâbü'l-kazâ), hibe, dava, gasb, helaller-haramlar (kitâbü'l-hazr ve'l-ibâha), sahipsiz arazinin ıslahı (kitâbü ihyâi'l-mevât), genel hükümler (kitâbü'l-eşribe), ikrah, taksim, suçlar (kitâbü'l-cinâyât), diyetler (kitâbü'd-diyât), vasiyetler gibi birçok bölümünde çok sayıda fikhî mesele devlet başkanıyla alakalı olarak ele alınmakta, bu sayede devlet başkanının yetki ve sorumluluklarına değinilmektedir.

Müslümanların, hükümlerini tenfiz edecek, hadlerini uygulayacak, sınır boylarını koruyacak, ordularını teçhiz edecek, zekâtlarını toplayacak, zorba, hırsız ve yol kesenleri etkisiz hale getirecek, Cuma ve bayram namazlarını kıldırarak, hukuka uygun şahitlikleri kabul edecek, velisi olmayan küçükleri evlendirecek ve ganimetleri taksim edecek bir imamının bulunması gerekir. Devlet başkanının Müslüman, hür, erkek, âkil ve bâliğ olması şarttır. Her ne kadar imamet için buluş şart görülse de sultan adayı henüz buluşa ermemiş ise saltanatı (imameti) zarureten sahih kabul edilmiştir. Ancak bu saltanat hakiki değil, zahir (görünüşte) bir saltanattan ibarettir.

İbn Âbidîn, eserini yazarken merkeze aldığı metin olan Haskefî'nin *Dürrü'l-muhtâr*'ını da siyaset düşüncesi bakımından bazı kısımlarda eleştirmiştir. Nitekim Haskefî'ye göre cuma hutbesinde hatibin, sultana dua etmesi caiz görülmemiştir. Ancak bu hüküm sadece hutbeye özeldir ve Haskefî'nin imamet bahsinde ifade ettiği üzere sultana salâh dua etmenin vacip olması ile çelişmez. Hutbede sultanı, kendisinde bulunmayan vasıflarla tavsif etmek ise tahrîmen mekruh sayılmıştır. İbn Âbidîn ise, minberlerde sultana dua etmenin artık saltanatın şiarı haline geldiği, bu sebeple hutbede sultana dua edilebileceği hatta bunun müstehab sayılabileceği görüşüne sahiptir. Nitekim ona göre sultanın salâhı Müslümanların salâhı demektir. Yine İbn Âbidîn'e göre Osmanlı padişahları için yapılan ve adet haline gelmiş olan "sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn" ve "hâdimü'l-haremeyn eş'şerîfeyn" gibi dualarda bir sakınca yoktur.

Haskefî, kendi döneminde içilmesi âdet haline gelen tütünün, sarhoşluk vermese bile en azından bedeni gevşettiği için haram

olduğunu ifade etmiştir. Ona göre veliyyü'l-emr (devlet başkanı) tütün kullanımını yasaklarsa, kesinlikle kullanılması haram olur. İbn Âbidîn ise tütünün haram veya mekruhluğuna dair şer'î delil bulunmadığını, “eşyada aslanan ibahadır” kaidesinin kapsamına girmesi gerektiğini ifade eder. Öte taraftan veliyyü'l-emrin hem halka tütünü terk etmeleri yönünde emir vermesinin, hem de tütünden vergi almasının tezatlık teşkil ettiğini belirten İbn Âbidîn'e göre vergi alma şeklindeki emir, hakikatte onu kullanmaya dair bir emirdir.

KAYNAKÇA

- Baytar, Abdürrezzâk. *Hilyetü'l-beşer fî târîhi'l-karnî's-sâlis aşr*. Beyrut: Dâru Sadr, 2. Basım, 1993.
- Ferfûr, Muhammed Abdüllatif Salih. *İbn Âbidîn ve eseruhû fi'l-fıkhi'l-İslâmî : dirâse mukârene bi'l-kânûn*. Dımaşk: Dârü'l-Beşâir, 2. Basım, ts.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. “İslâm Kamu Hukuku ve Siyasi Düşüncesinde Veliâhd Tayini ve İstihlaf (Kaynak ve Tarihî Süreç Eleştirisi).” *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 7 (1997): 231-266.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî. *Hâşiyetu Reddî'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr : Şerh-i Tenvîri'l-ebşâr*. Kahire: Şerike ve Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 2. Basım, 1966.
- Karacan, Murat. “Fıkıh'ta Devlet Başkanına Tanınan Yetkiler Necmuddin et-Tarsûsî'nin Tuhfetü't-Türk'ünde Hanefî ve Şafiî Mezheplerinin Kamu Otoritesine Tanıdıkları Yetkilere Dair Mukayeseli Bir Değerlendirme = By Fiqh Recognized Authorization of the Head of State: A Comparative Study of Legally Acknowledged Power of the Public Authority by Hanafis and Shafis in Najm ad-Din's Tuhfat al-Turk.” *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* VI/12 (2019): 379-406.
- Kavak, Özgür. “Hal', İstifa ve İhtilal: İslam Devletlerinde İktidarın El Değiştirmesi Üzerine Bazı Tespitler”. *Dîvân (Dergi)* XXIV/47 (Şubat 2019): 141-196.
- Kavak, Özgür. “İslam Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Furu-ı Fıkıh Metinleri.” *İslam Siyaset Düşüncesi; Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan*, ed. Lütfi Sunar - Özgür Kavak. Ankara: İLEM, 1. Basım, 2018.
- Kavak, Özgür. *İslam Siyaset Düşüncesinin Fıkhi Temelleri - Siyasi - Fıkhi Hükmümlere Dair İncelemeler*. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2023.

Kaya, Eyyüp Said. "Batılı Gözüyle Modernleşme Arifesinde Tecdid". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 25 (2011): 27-50.

Koşum, Adnan. "İslâm Kamu Hukuku Alanına İlişkin Klasik Literatürün Azlığı Üzerine Mülâhazalar." *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunûn İlahiyat]* 18 (2008): 123-131.

Yaman, Ahmet. "Siyaset-Hukuk İlişkisi Bağlamında Ebû Hanîfe Dönemi." *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/1-2 (Ebû Hanîfe Özel Sayısı) (2002): 273-281.

THE PERCEPTION OF THE HEAD OF STATE IN IBN ÂBIDÎN'S REDD AL-MUKHTÂR

Abstract

Although fiqh is fundamentally based on *nass*, it is an institution developed not by an official legislative body but by civilian jurists (*fuqaha*) independent of state control. Due to this unique way of development and formation of fiqh, it has become a widespread belief that public law and political thought are not developed in fiqh works. Nevertheless, in almost all fiqh works, between the lines of various chapters, there are discussions about Islamic political thought and the head of state, and many fiqh issues, including those related to worship, are directly or indirectly related to the head of state. However, this does not mean that fiqh is under the sway of the state administration. The aim of this study is to examine Ibn Âbidîn's (d. 1836) conception of the head of state within the framework of one of his most important works, *Redd al-muhtâr*. In this respect, the main theme of our study is the perception of the head of state in the works of jurisprudence in the context of *Redd al-muhtâr*. In our study, some of the issues related to Islamic political thought in *Redd al-muhtâr*, which could be subject to more detailed evaluations, will be discussed in order to make a limited contribution. In this way, the claim that the works of jurisprudence other than *ahkâm al-sultaniyya* literature are themselves sources of Islamic political thought will be justified.

Keywords: Fiqh, Politics, Head of State, Ibn Âbidîn, *Redd al-mukhtâr*.